

שלושת שעוני החול בהיערכות למלחמת העצמאות

מאיר אביזוהר

שלוש נקודות זמן מסמנות את תחילתם של שלושה שלבים במעורבותו של בן-גוריון בהיערכותה של 'ההגנה' למלחמת העצמאות: (א) גמר מלחמת העולם השנייה: (ב) חילוף המשמרות ליד ההגה המדיני של הציונות, שבא בעקבות הסתלקותו של וייצמן בשלהי 1946, מכהונת הנשיאות; (ג) שבוע הימים 30 בספטמבר – 6 באוקטובר 1947, בהם שיגר בן-גוריון לחו"ל הוראות לרכש נשק בהיקף וברמה שלא היה להם תקדים בהיסטוריה היהודית, ובמקביל הורה להכין תכנית להדיפת פלישה של צבאות ערביים לארץ.

נושאו של מאמר זה הוא הרצינונל של לוח הזמנים, המתמצה בשלוש נקודות אלה.

נקודת זמן א': התחלה חשאית בניו-יורק

ב-8 במאי 1945, כאשר הסתיימה המלחמה באירופה, סיכם בן-גוריון את משמעותו של התאריך לגבי העם היהודי שלאחר השואה במשפט אחד ביומנו: יום הניצחון – עצוב, עצוב מאד.¹ מבחינות רבות הוא נערך לקראת יום זה במשך שנות המלחמה, תוך הדגשות חוזרות ונשנות, שכאשר יבוא הניצחון לא תסתיים בכך מלחמתו של העם היהודי. אכן, הוא נערך לקראת שלב חדש במאבק לעצמאות, שבו שוב לא יימצא העם היהודי במחנה אחד עם בריטניה, אלא יעמוד כנגדה, בעוד היא ממשיכה להחזיק במדיניות עוינת לציונות.²

סיום המלחמה מצא את בן-גוריון בלונדון, אולם בירת בריטניה לא היתה אז לגביו אלא תחנת ביניים בדרך לארצות-הברית. יציאתו לניו-יורק נתעכבה קמעא מחמת עניינים טפלים לנושאו של מאמר זה.³ הוא יצא לאמריקה באמצע יוני 1945. למחרת הגיעו לארצות-הברית, הרצה במוסד הציוני העליון שם, 'מועצת החירום', על 'אפשרות של התנגדות [resistance באנגלית], ומרי מחתרתי במושג הימים ההם], אם בעזרת אמריקה לא נמריץ את לונדון [הממשלה הבריטית] לשנות קו המדיניות הנקוט [עלידה].'⁴

אמירה זו מעידה על כך, ש'הציונות הלוחמת', שבה החל בשלהי תקופת בין המלחמות, ואשר הושעתה בתקופת מלחמת העולם השנייה, חזרה לסדר יומה. נקודת הזמן שאליה חותר דיוננו היא ה-1 ביולי 1945. במועד זה התכנסו בדירתו

של איש העסקים היהודי-אמריקני, רודולף סונבורן, שמונה-עשר מאילי הכספים של יהדות ארצות-הברית. בפגישה השתתפו גם אליעזר קפלן, חבר הנהלת הסוכנות וגזברה, מאיר וייסגל, עוזרו של נשיא ההסתדרות הציונית, ראובן זסלני (שילוח), שליח המחלקה המדינית של הסוכנות, והנרי מונטור, נציג הסוכנות במגביה המאוחדת. השמונה-עשר לא השתייכו למסד הציוני, וסביר להניח כי זימונם לא נעשה ב-יזום. בן-גוריון ציין ביומנו, כי כל המוזמנים הגיעו וכי היתה זו הפגישה הציונית הטובה ביותר שלו בארצות-הברית.⁵

אין בידינו פרוטוקול של הפגישה הזו, וספק אם נערך אז רישום כלשהו מהשיחה המרתונית שהתנהלה שם. על תוכנה אנו למדים מחיבורו של הסופר היהודי-אמריקני ליאונרד סולטר, שליקט עליה עדויות בעל-פה,⁶ ומזיכרונותיו של בן-גוריון עצמו, שאותם העלה בקיצור על הכתב כעשרים שנה אחרי-כן,⁷ והם חופפים בעיקרם את שהעלה סולטר בחיבורו. וכך כתב בן-גוריון: 'אמרת לנוכחים, שאנו עתידים לעמוד בקרוב בפני כל צבאות ערב, לאחר שהאנגלים יעזבו את הארץ, לפי שברור שבמוקדם או במאוחר יהיו מוכרחים לעזוב, באשר גם היהודים וגם הערבים לא מסכימים למדיניותם.' בדברו על המלחמה הצפויה עם הערבים אמר בן-גוריון לנאספים, 'ש'אם כי אנו מעטים - נוכל לעמוד נגדם אם יהיה בידינו הנשק הדרוש' [ההדגשה במקור]. הוא פנה אל הנאספים וביקש אותם לסייע לרכש הנשק. בתום בירור שהתמשך כמעט שמונה שעות, בלי שאיש עזב את החדר, 'כל הנאספים הבטיחו ברצון ובהתלהבות עזרתם המלאה'.

אותה יוזמה לא נשארה מוגבלת למישור הפיננסי. בן-גוריון הודיע לנאספים, לפי עדותו המאוחרת, כי 'טלגרף למהנדס חיים סלבין, מנהל תעשיית הנשק המחתרית של "ההגנה", לבוא לארצות-הברית, ולעסוק ברכישה'.⁸ לפי מכלול הידיעות שבידינו הגיע סלבין לארצות-הברית באוקטובר 1945, בעקבות ההזמנה הזו. וכך החל רכש המכונות המחתרתי למפעל הגדול הראשון של התעשייה הצבאית.⁹

יש לציין במיוחד את רמת החשאיות, שהיתה הכרחית להצלחתה של ההיערכות הזו. ככל שידוע לנו היא נשמרה בקפדנות רבה. החשאיות היתה לא רק לגבי רשויות השלטון האמריקניות והממשלה הבריטית, אלא גם לגבי המסד הציוני, שלא שותף במפעל. החשאיות נשמרה במישור הארגון הפיננסי, אבל בעיקר ברכש המכונות, שהיוזמה לביצועו בארצות-הברית נבעה דווקא משיקולים אחרים. ארצות-הברית היתה בית היוצר הגדול לנשק של בעלות הברית במלחמת העולם השנייה, וכשהסתיימה המלחמה פורקו מפעלים רבים וציודם נמכר במחירי גרוטאות. מסחר הגרוטאות היה מסגרת נוחה לא רק מבחינה כספית, אלא גם מבחינת הסוואת יעדי הקניות.

מרשים במיוחד היה הישגו של חיים סלבין, כשהצליח לייבא את המכונות ארצה, לצורכי תעשייה כביכול, ולאחסן במשך חודשים אחדים, עד שנוצרו תנאים להתחלת הקמתם של מפעלי התע"ש החדשים. דומה שלא תהיה זו אמירה ספרותית גרידא, אם נכתוב כאן, כי לא קל היה בימים ההם להסתיר אקדח של ארגון מחתרתי בחזיתתה של אשה, וקשה פי כמה וכמה היה בשנים 1946-1947 להגניב ארצה אלפיים מכונות תעשייתיות, שש-מאות טון בסך הכול, אשר הכבדה שבהן משקלה היה

שלושה-עשר טון. מבצע כזה דרש בהכרח את שיתופה של חבורה שלמה של אנשים, מסורים בכל לבם ומאודם למפעל ואמונים על פעולה במחתרת.¹⁰ ברור כי מפעל סלכין היה – מבחינת אופיו, יעדיו ונושאו – מעשה מובהק של רכש בשביל ארגון 'ההגנה', אולם היה שוני בינו לבין כל מעללי הרכש שקדמו לו, לא רק במשקל הפיסי, אלא גם בהיקף הפיננסי. היו עוד שני הבדלים איכותיים בינו לבין כל מה שידעה 'ההגנה' לפני כן: (א) מתברר כי רכש התע"ש הגדול בארצות-הברית הופעל לא בידי המפקדה הארצית והמטה הכללי של 'ההגנה'; (ב) המימון בא מחוץ למגביות הארצישראליות והאמריקניות, שנעשו במסגרת מוסדות התנועה הציונית או בשיתופם.

איש צמרת 'ההגנה' שטיפל במפעל זה, יעקב דורי, לא נשלח מטעם מוסדות 'ההגנה' לארצות-הברית לשם כך. הוא הגיע לאמריקה במסגרת חופשה שקיבל, אחרי שביקש להשתחרר מתפקידו כרמטכ"ל, לרגל חילוקי דעות עם ראש המפקדה הארצית, משה סנה. עד מהרה הועמד בראש הפעולה של ארגון, שעתידי היה להיקרא 'ידידי ההגנה בארצות-הברית'.¹¹ מכל העדויות עולה, שבן-גוריון היה הסמכות הקובעת לגבי דורי באמריקה, וכך גם לגבי סלכין שלא הגיע לארצות-הברית כמנהל התע"ש, שכן הוא התפטר מתפקיד זה לפני כן.¹² הוא הדין לגבי הארגון האמריקני, שהוקם במשרדו של סונבורן בניו-יורק ב-1 ביולי 1945.

את יחסי הגומלין בין פעולת 'ההגנה' בארץ לבין מאמץ הרכש שיוזם בן-גוריון בקיץ 1945 בארצות-הברית, ניתן לתאר כיחס שבין שתי היערכויות מקבילות, אשר נתכוונו למטרות שונות. במרכזה של האחת עמדה הקמת תנועת המרי העברי. האחרת היתה הנחת תשתית לתעשייה צבאית גדולה ולרכש של נשק כבד.

האויב שניצב לנגד עיני העומדים בראש ההיערכות הראשונה היו מגשימי הספר הלבן. הלוחמה שתכננו נגדו היתה זעירה. הכוחות הלוחמים היו הקומנדו של 'ההגנה', כלומר הפלמ"ח, והארגונים הפורשים שאתם ניהל משה סנה ומתן על הקמת מסגרת פעולה משותפת. מסגרת זו קיבלה את הלגיטימציה שלה מהערכת הציבורית של היישוב המאורגן, אם כי לא בדפוס פומבי, גם לא בהחלטה אחת, אלא בשלבים, שלא כאן המקום לפרטם. בן-גוריון עמד בראש תהליך הלגיטימציה ההוא. הוא תפס מקום מרכזי לא רק בתהליך קבלת ההחלטות שבו הוקמה תנועת המרי בזמנו, אלא היה לפני כן הדמות הקובעת בעיצוב קו המאבק בעת פרסום הספר הלבן ב-1939,¹³ וכך היה גם בעת חידושו בסתיו 1945. הוא הוכר בידי מצדדי הקו ההוא כבעל הסמכות הגבוהה ביותר במחנה שלהם. כך יש להבין את המשמעות שייחסו משה סנה וחבריו בארץ להנחיות ששלח בן-גוריון מלונדון, ב-7 באוקטובר 1945, בנוגע להקמת המסגרת המשותפת עם אצ"ל ולח"י.¹⁴ אולם לדידו של בן-גוריון היתה זו רק אחת משתי היערכויות בוז'מניות, שלכל אחת מהן ייחס תפקיד מכריע, כל היערכות – למטרה שונה: האחת למאבק נגד בריטניה, האחרת לעמידה מול צבאות ערביים, האחת להתמודדות שעמדה לפרוץ מיד, האחרת שצפויה היתה להתרחש אחרי שנים אחדות.¹⁵

שתי היערכויות התנהלו במקביל, כאשר לכל אחת שעון חול משלה. זו שהחלה במשרד סונבורן בניו-יורק ב-1 ביולי 1945 נועדה במחשבה תחילה לשעת מבחן,

שבן-גוריון לא העז להתנבא מתי בדיוק תקרה. אולם מהותה הוגדרה מראש: שעה בה יעבור המאבק על ארץ-ישראל ממרכז כובד אחד למשנהו – מהטרדת הכוחות הבריטיים, שנועדה להפגין התנגדות למדיניות הבריטית בארץ-ישראל, להגנה על המדינה היהודית המתוכננת מול פלישה של צבאות ערביים. הווה אומר: ההיערכות האחת היתה כלפי מצב נתון, ואילו האחרת נועדה להתמודדות עם מצב חוזי.

דומה שקשה למצוא דוגמה טובה יותר להפעלת שני דפוסים מקבילים שבראשם עמדה אישיות מנהיגה אחת. לתנועת המרי נדרש דפוס הסמכות הפורמלית-הדמוקרטית, שכן מדובר היה בהפעלת ארגון 'ההגנה', שהיה כפוף עקרונית ל'מרות לאומית', מאפיין שהבדיל אותו משני הארגונים הפורשים. ההסכם עמם לא בא לפרוץ עיקרון זה, אלא לחזקו ולהרחיבו, שכן לפי ההסכם המכונן של תנועת המרי קיבלו על עצמם האצ"ל והלח"י שלא להתקיף יעדים וכוחות של השלטון הבריטי, אלא בהסכמת 'ההגנה', ואילו 'ההגנה' קיבלה על עצמה להביא כל פעולה יזומה של אנשיה או של אנשי הארגונים האחרים, לאחר שסמכה עליה את ידה, לאישור ועדה מיוחדת מטעם המוסדות הלאומיים.

במקום אחר אני מתכוון להראות, כי עצם הקמתה של תנועת המרי, וכך גם קו המאבק, היו פרי של החלטות 'פרלמנטריות', היינו של מוסדות נבחרים של התנועה הציונית, ולא, כפי שסברו בטעות אחדים מהחוקרים, פרי החלטה סמכותית של בן-גוריון, במברקו הנזכר לעיל אל משה סנה (בחתימת 'אבי-עמוס').¹⁶ לאמיתו של דבר לא יכול היה להיות אחרת: קו המאבק עורר מחלוקת קשה, ומצדדיו היו מכניסים עצמם למצב פנימי קשה ללא נשוא, אלמלא ידעו המנהיגים הראשיים של כל הכוחות הציבוריים המפלגתיים הגדולים, כי הקו התקבל בהליך דמוקרטי. עובדה היא: בכל שלבי הפולמוס הקשה סביב פעולות המרי, לא הושמעה הטענה, ככל שחקרנו, כי הן נכפו על 'ההגנה' בידי מנהיג סמכותי ללא אישורם של המוסדות הלאומיים הנבחרים.

שונה בתכלית היה המצב לגבי הפעולה שהחלה בארצות-הברית בקיץ 1945. אפשר לומר עליה כמעט היפוכו של דבר שאמרנו על תנועת המרי: בלתי אפשרי היה שיוחלט על הפעולה של חיים סלבין ועל פעולות אחרות מסוגה במוסדות הנבחרים של התנועה הציונית והיישוב, ושפעולות אלה יתבססו על התקציבים של מוסדות אלה, הרגילים או המיוחדים. במחצית השנייה של 1945 עדיין רחוקה היתה דעת הקהל הציונית מלעכל פעולה רבתי על סמך תחזית של פינוי הארץ ופלישת צבאות ערביים: לא הציבור הרחב, לא צמרת 'ההגנה' וגם לא מנהיגי המפלגות. האפשרות הזו נמצאה הרחק מעבר לטווח שבו נעו דיוניהם. אפילו כעבור שנה, אחרי 'השבת השחורה', כאשר החריף האנטגוניזם היהודי-בריטי והתביעה לסילוקו של 'השלטון הזר' נשמעה ברמה, יפול היה פליקס רוננבליט (לימים פנחס רוזן), מנהיגה של 'עלייה חדשה', לטעון, כי דברי בן-גוריון, שהיישוב יוכל להחזיק מעמד נוכח התקפה ערבית מבחוק, 'הם בלוף גמור, אפילו נגד ערביי ארץ-ישראל לבדם לא נוכל לעמוד'.¹⁷ כך נראו הדברים גם מבחוק; שר החוץ הבריטי, למשל, סבור היה כי מנהיגי היהודים מעמידים פנים, כאשר הם מכריזים, כי אין הם נרתעים מפני יציאת הבריטים. בוויין קיווה כי האיום ביציאה כזו יעמיד את יהודי ארץ-ישראל נוכח

האפשרות שיישאר חשופים להתקפה ערבית, ולכשייווכחו היהודים, כי הבריטים רציניים ככוונתם לפנות את הארץ, 'דעתם תתישב עליהם', והם יחזרו בהם מהתנגדותם לפתרונות שמציעה להם ממשלת בריטניה.¹⁸

מתברר כי בן-גוריון לא יכול היה לבסס את תחילת היערכות לקראת מלחמת העצמאות בשלב ההוא של קיץ 1945, אלא על יסוד סמכותו האישית. אולם בכל זאת הוא עשה את הדבר בדרך שהבטיחה תיאום מרבי עם מוסדות התנועה הציונית. לפגישה במשרדו של סונבורן הזמין כאמור את אליעזר קפלן, גזבר הסוכנות, ואת עוזרו הקרוב של נשיא ההסתדרות הציונית, מאיר וייסגל, וגם את אחד האישים המרכזיים במגבית היהודית המאוחדת, הנרי מונטור.¹⁹

שיתופו של מאיר וייסגל, נאמנו ואיש סודו של וייצמן, מעיד הרבה על כוונותיו של בן-גוריון. וייסגל סיפר באוטוביוגרפיה שלו, כי כאשר ביקשו בן-גוריון לסייע בארגון הפגישה, השיב כי נדרשות לו 24 שעות כדי להגיב. 'אני משער שאתה רוצה לדון על כך עם הבוס שלך', אמר בן-ג' ונענה, כי כך הדבר.

בפעולתו היא הפעיל אפוא בן-גוריון לא רק כושר חיזוי מדיני, אלא גם מיומנות פוליטית. על סמך צירוף כישורים זה פעל אז להבטחת היישוב מפני סכנת השמדה בידי הצבאות של המדינות הערביות, בלי שיכול היה עדיין לבקש לכך מימון ב'צינורות המקובלים' – היינו במסגרתן של ועדות התקציב והמגביות למיניהן, שכן לא היה סביר להניח אז, כי הן אכן תחלטנה להקציב סכומי עתק, לפני שתחושת הסכנה תחדור לתודעה הציבורית. לכן הוא יצר אפיק חדש לגיוס האמצעים הנדרשים לקראת ההתמודדות שחזה, שנמצא מחוץ למערכת המפלגתית הממוסדת,²⁰ ובו בזמן דאג לכך שהממונים על המוסדות הכספיים של התנועה הציונית 'היו בתמונה'.

נקודת זמן ב': פתיחת 'הסמינר'

הכותרת 'הסמינר' הודבקה לפרק הראשון של כניסתו המעשית של בן-גוריון לתפקיד ראש מחלקת הביטחון בשבוע האחרון של מארס 1947, כשלושה חודשים לאחר שנטל את התפקיד בהנהלת הסוכנות החדשה. זו נבחרה בשלהי 1946, בסיום הקונגרס הציוני הכ"ב. קבלת תפקיד זה וכך גם המשך כהונתו כיו"ר הנהלה כרוכים ואחוזים בחילופי המשמרות ליד ההגה המדיני של הציונות: הסתלקותו של וייצמן והעברת מלוא הסמכות לידיו של בן-גוריון.²¹

הכינוי 'סמינר' הודבק לפרק מרתק זה, משום שבו שקד בן-גוריון שעות ארוכות על רישום נתונים במחברתו, הציג שאלות על מצבה של 'ההגנה' ורשם תשובות מפי מפקדיה. אולם לאמיתו של דבר יותר משהיה תלמידם החרוץ, הוא פעל כמדריכם המדיני, המשתדל להקנות לארגון תפיסת תפקיד חדשה, המחייבת היערכות חדשה. במסגרתו של 'הסמינר' דרבן בן-גוריון את צמרת 'ההגנה' לקלוט בקצב מואץ את משוחררי הצבא הבריטי, כדי לנצל את הניסיון המבצעי והלוגיסטי שרכשו בני היישוב בעת מלחמת העולם השנייה. במרכז הרפורמה עמד הצורך לעבור לדפוסי פעולה במסגרות גדולות ולרכוש יכולת להתמודד עם צבא פולש, לא בלוחמת פגע

וברת, אלא כלוחמה שבה אין 'מתקפלים' בגמר המבצע, לא נסוגים ומסתתרים במחתרת, אלא בולמים ומחזיקים בשטח, הודפים וכובשים.²² 'הסמינר', במובן של לימוד מצב ודיונים על ההיערכות הדרושה, הסתיים בסוף מאי. בראשית יוני הקים בן-גוריון צוות פיקוד עליון של שלושה: הוא, כראש מחלקת הביטחון בסוכנות; ישראל גלילי, ראש המפקדה הארצית, שמונה בידו; יעקב דורי, שאותו החזיר לתפקיד הרמטכ"ל.²³

השאלה הראשונה המתבקשת בהקשר של גורם העיתוי היא מדוע עברו כמעט שלושה חודשים תמימים מאז קיבל בן-גוריון לידייו את תיק הביטחון ועד לתחילת 'הסמינר'. הרי ברור היה לו, כפי שברור לנו לאחר מעשה ביתר שאת, כי דחייה בהיערכותה של 'ההגנה' למלחמת העצמאות היתה עלולה להיות גורלית. את רובו של הזמן היקר ההוא הקדיש בן-גוריון לשיחות 'בלתי פורמליות' שהתנהלו בלונדון עם הממשלה הבריטית על עתידה המדיני של הארץ. אותן שיחות היו עקרות, וקשה להאמין שבן-גוריון קיווה להשיג בהן הסכם עם בריטניה. כל העדויות אומרות את ההפך: ככל שנשא ונתן אז עם השרים הבריטים, חזר ונוכח בפער העמדות, שלא ניתן היה לגשר עליו.

הוא הציע אז לשר החוץ הבריטי בוויין בשיחה עמו שלצבא הבריטי יימסרו בסיסים בנגב, כחלק ממדינה יהודית ריבונית.²⁴ לשר המשפטים הבריטי הציע הסכם להמשך המנדט על ארץ-ישראל בתנאי של עלייה מוגדלת וביטול ההגבלות על מכירת קרקעות. כל הצעותיו נדחו וסביר להניח, כי העריך מראש שיידחו. כיצד אפוא ניתן להבין את צעדיו אלה? מה היה פשר הנכונות שהפגין להמשך השלטון הבריטי בתנאים מסוימים? הרי את חיסולו תבע במפגיע בתקופה שקדמה לשיחות ההן? אין לדעתי הסבר אחר מאשר הרצון להרוויח זמן ואף לדחות את הפינוי הבריטי הממשמש ובא, שככל שהיה רצוי, עלול היה לגרום אסון, אילו לא היה מותר לרשות היישוב את מינימום הזמן הדרוש להיערכות לקראת הפלישה.

ייאמר בבידור: תיאוריית ההשהיה היא השערה שאין לה סימוכין חותכים, אלא הוכחות נסיבתיות בלבד. היסטוריון בר-סמכא שהשקיע לא מעט מאמצים במחקר על חבלי המעבר מ'הגנה' לצה"ל קרא טיוטה של מאמר זה, וכתב בשולי הדברים: 'בסיסה של התיאוריה [כי בן-גוריון ביקש להשהות לתקופת-מה את יציאתם של הבריטים] הוא רעוע. כולם חשבו אז עדיין במושגים של תקופת מעבר. לא היתה תחושת דחיפות כמתואר כאן, ולכן גם לא תחושת הצורך להרוויח זמן'. כאמור, אין הוכחות חותכות לכאן או לכאן. נכון גם כי כל התכניות שהועלו מאז דו"ח ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית באפריל 1946 ועד לתכנית בוויין בפברואר 1947 דיברו על תקופת מעבר כזו או אחרת, שתונהג אחרי סיום המנדט, עד להענקת עצמאות לארץ-ישראל. אף על פי כן כותב מאמר זה משוכנע, כי בן-גוריון שלל במשך כל תקופת הדיונים ההם את הרעיון של תקופת מעבר ואת ההסתמכות עליו. כך למשל בדיוני הנהלת הסוכנות בפאריס באוגוסט 1946, ובעיקר בוויכוח שלו עם קפלן וחבריו לדעה, אשר סברו, כי באין ברירה אחרת, יש להיכנס למשא ומתן עם ממשלת בריטניה גם על יסוד תכניותיה. הם האמינו, כי ניתן יהיה להתמקח על הכנסת תיקונים לתכניות אלה ולהתייחס אליהן כאל תקופת מעבר לקראת הריבונות

היהודית. בן-גוריון שלל גישה זו.²⁵ ברור לא פחות, כי התייחס אז בשלילה להמשך שלטונם של הבריטים, שבו שוב לא יהיו קשורים מבחינה משפטית בהתחייבויות שנטלו על עצמם במסגרת כתב המנדט כלפי הבית הלאומי. ברור, כמו כן, כי הנית, שבכל משטר מעבר תהיה לבריטים דעה מכרעת. ולכן אין זה מקרה שבמשך שש השיחות הבלתי פורמליות שקיימה משלחת הסוכנות עם שרי החוץ והמושבות הבריטיים בינואר-פברואר 1947 לא התייחס כלל בן-גוריון למשטר ביניים בין מנדט בריטי למדינה יהודית.²⁶ כאמור, בוויין העריך, כי בן-גוריון מעמיד פנים, כאשר הוא לא נרתע מפינוי בריטי שישאיר את היישוב חשוף להתקפה ערבית כוללת, אולם ביועדנו את ההתפתחויות שחלו לאחר העברת הנושא הארץ-ישראלי לדיוני האו"ם, יש מקום לקבוע כי בוויין טעה.

עדות חד-משמעית, כשלושה חודשים אחרי השיחות בלונדון, היא דבריו של בן-גוריון בישיבה של הנהלת הסוכנות בניו יורק ב-13 במאי 1947, למחרת הופעתו במושב המיוחד של עצרת האו"ם.²⁷ בישיבה ההיא אמר, כי אינו מאמין שהבריטים ימשיכו במנדט כפי שהיה לפני 1937, כאשר העלייה הוגבלה לראשונה בהנמקות מדיניות ולא כלכליות. אולם דבריו העיקריים בסוגיה הנוגעת לענייננו היו בוויכוח עם א"ה סילבר ויד ימינו ע' ניומן, שגרסו תקופת מעבר של 'נאמנות'. הם ראו בהסדר כזה סיכוי למנוע את חלוקת הארץ. בן-גוריון אמר: 'לדעתו של ד"ר ניומן לא תהיה לנו מדינה בשנה הקרובה, גם לא תוך שנתיים. לדעתי זו [השלמה עם] הקפאה גמורה [של המפעל הציוני]. לא נוכל לחיות עוד תחת ממשלה זרה. ... בכלל, אבדה לי האמונה בהבטחות שעל גבי הנייר. ... לא אוכל להעלות על הדעת כי עלינו לבקש נאמנות. ... הדבר האחד שאני רוצה בו כציוני הוא להיפטר מהבריטים. ... עליהם פשוט לצאת [ואז] או שנשב עם הערכים לשולחן, או שהדבר יוכרע במלחמה.'

אם כך דיבר בן-גוריון כשהבעיה היתה מונחת על שולחן האו"ם, קל וחומר שלושה חודשים לפני כן, כאשר הנושא היה מונח עדיין על שולחן הממשלה הבריטית. הוא לא רצה במשטר מעבר שייקבע על ידה. גרסתו היתה זו: הגשימו את המנדט המקורי (תביעה שידע כי אין לה סיכוי שתתקבל) או צאו.²⁸ תקופת מעבר אינה בגדר חלופה א' (שלא האמין בה), גם לא בגדר חלופה ב' (שרצה בה, אך לפי התיאוריה שלנו הוא העדיף שתשתהה, בלי שהיהודים יסכימו שיונהג בארץ משטר ביניים).

בן-גוריון חש ארצה בתוך שיחות לונדון, אלא שימים מעטים אחרי שובו רותק למיטת חוליו בבית החולים 'הדסה' בירושלים. אחרי התאוששות יחסית חזר לנהל את המדיניות הציונית כשהוא יושב על כיסא גלגלים בבית החולים.²⁹ אין לנו עדות מדויקת מתי בדיוק התחיל את 'הסמינר', שבו בחן את מצבה של 'ההגנה'. מכל מקום, רק ב-26 במאסר ואילך אנו מוצאים ביומנו רישום על כך.

'הסמינר' נמשך כעשרה שבועות,³⁰ ושלושה חודשים אחרי סיומו החל השלב השלישי, שעיתויו קשור קשר הדוק עם קביעת לוח הזמנים ליציאת הבריטים מהארץ.

נקודת זמן ג': הבריטים מודיעים על פינוי

השאלה מתי בדיוק גמרו הבריטים אומר לוותר על ארץ־ישראל מנסרת זמן רב בחלל המחקר של תולדות הארץ. דומה כי שוב אין ויכוח על תשובה אחת: אין תאריך מדויק שאפשר להצביע עליו. אי אפשר לבודד אירוע אחד ולומר עליו: זוהי נקודת הזמן שנפלה בה ההכרעה על יציאת הבריטים את הארץ. המנדט הבריטי בא אל קצו בעקבות שרשרת של התרחשויות והחלטות, שהאחת הובילה לאחרת ואשר אף אחת מהן לא היתה סופית, למעט האחרונה, שקבעה כי ה־15 במאי יהיה מועד סיום המנדט; גם מועד זה הוקדם ברגע האחרון ב־28 שעות.

בבחינת שרשרת אירועים זו יש להבחין בין כוונות להכרזות. ראוי במיוחד להתעכב על ההחלטה שנפלה בקבינט הבריטי ב־20 בספטמבר 1947, להודיע [ההדגשה שלי – מ"א] שאם דיוני האו"ם לא יסתיימו בפתרון שיסכימו לו היהודים והערבים כאחד, תפנה בריטניה את ארץ־ישראל.³¹ משמעותה של אותה החלטה היתה הסתלקות מכל נשיאה באחריות או אפילו רק בחלק מהאחריות לביצוע תכנית החלוקה של הארץ לשתי מדינות, כהמלצות הרוב של ועדת האו"ם.

ההכרזה הבריטית היא, שפורסמה מעל בימת האו"ם ב־26 בספטמבר, היתה תוצאה של צירוף של עמדות שונות. חלק מהשרים הבריטיים ראו בה מהלך טכסיסי שנועד להרתיע את חברות האו"ם מפתרון של חלוקה, ובמיוחד את אלו מהן שהיו בתחום ההשפעה הבריטי. והיו שרים אחרים, אשר באמת ובתמים סברו שבריטניה חייבת למשוך ידה מארץ־ישראל, ויפה שעה אחת קודם.

בשבועות הבאים גברה בקבינט הבריטי הנטייה לממש את ההכרזה על סיום המנדט והתגבשה הסכמה כמעט־כללית כי יש לצאת את הארץ, יהיו אשר יהיו תוצאות הדיונים באו"ם. ב־7 בנובמבר קבעה ועדת השרים לענייני ארץ־ישראל, בפגישה משותפת עם ראשי המטות, שהפינוי יושלם לכל המאוחר ב־1 באוגוסט 1948.³² בשלב זה הצטרפו גם השרים שהתייחסו בעבר אל הודעת הפינוי כאל מהלך טקטי גרידא למבקשים באמת להסתלק מארץ־ישראל. ראשי המטות, שקודם לכן התנגדו בעקביות לפינוי, הכירו אף הם בכך שאין דרך חזרה מהמהלך שהחל בהפניית הבעיה לאו"ם.³³ למרות זאת הביאו המדינאים הציוניים בחשבון כי התהליך המוביל ליציאה ייעצר ואף יתהפך. רבים ביישוב לא רק הביאו זאת בחשבון, אלא אף היו בטוחים, כי לאמיתו של דבר אין הבריטים מתכוונים כלל לצאת וכי 'אלביון הנוכלת' מוליכה שולל את דעת הקהל העולמית: האנגלים לא יוותרו על עמדת מפתח אסטרטגית זו.³⁴

היחס כלפי הבריטים היה אפוא בבחינת חשדהו ולא תמיד כבדהו, ובעניין יציאת הארץ היה יסוד לחשד. שר החוץ הבריטי בוויין אכן הותיר פתח לקיום שלטון בריטי שיהיה 'אחראי לחוק ולסדר בארץ־ישראל', גם אם לא ימצא פתרון מוסכם לסכסוך בין שני העמים. אמנם הוא התנה זאת ביצירת תנאים שיבטיחו, כי לא יהיו מהומות בארץ. יחד עם זאת הוא קבע, כי הבריטים יוכלו להישאר אך ורק על יסוד החוקים הקיימים, והתנאי לכך יהיה הפסקה מוחלטת של הניסיונות לעלייה בלתי־לגלית.³⁵ בפני ממשלת בריטניה עמדו אפוא שתי חלופות: פינוי ארץ־ישראל או הכנעתם

של היהודים למשטר הספר הלבן. האם היתה ההנהגה היהודית חסינה מפני כניעה? לא חסינה באופן מוחלט, כנראה. בדיונים הפנימיים של מפא"י והמוסדות הלאומיים אפשר היה להבחין בין שתי מגמות: מצד אחד עמד הרצון הנחרץ, שבן-גוריון ייצגו וגיבשו, להתקדם הישר לעצמאות, ללא תחנות ביניים; מצד אחר עמדו אלה שהטיפו לזהירות, להדרגתיות, וחששו מפניו בריטי שיעמיד את יהודי ארץ-ישראל פנים אל פנים מול העולם הערבי המאיים.³⁶

בקשת החסות הבינלאומית היתה עמדה שבן-גוריון חשש מאוד מפניה, שכן הטלת חסות כאילו-זמנית, כביכול לתקופת מעבר בלבד, עלולה היתה להרחיק את העם היהודי מעצמאותו ולהוביל אותו להשלמה עם מעמד של מיעוט מוגן בארץ-ישראל. הגיונו היה עמו: בקשת החסות בגלל הפחד מהאיום הערבי פירושה היה למסור בסופו של דבר את גורל הארץ לידי הערבים. שכן אם דוחים פעם את הקמת המדינה היהודית מפני האיום הערבי, ולו לזמן מה, מדוע יפסיקו הערבים לאיים, וכיצד ייווצר מחדש רקע נוח להקמת המדינה היהודית? כך יש להסביר את התנגדותו של בן-גוריון למצבי ביניים שיווצרו בארץ, במסווה של 'תקופת מעבר' לקראת עצמאותה כביכול.

בדילמה זו בין שני פחדים, הפחד מהיחשפות לעומת הפחד מחסות, אפשר למצות את הוויכוח המדיני העיקרי שהתקיים אז ביישוב. לכן הציג בן-גוריון בשלב ההוא את התביעה ליציאת הבריטים באופן בלתי-מסויג. הוא הבהיר כי זו חייבת להיות מכוונת לפניו הצבא ולא רק למוסדות הממשל האזרחי: יציאה ממנדט וכניסה למדינה יהודית בעת ובעונה אחת, כפי שאכן אירע ב־14 במאי 1948.

מסיבה זו מיהר בן-גוריון להגיב על ההודעה הבריטית באו"ם מה־26 בספטמבר 1947 בדבר פינוי ארץ-ישראל. בהגיע הידיעה על ההודעה, הוא הציע לזמן את אספת הנבחרים כדי להגיב עליה בפומבי, ואמר כי התגובה חייבת לכלול שני יסודות: (א) הכרזה על כוונה להקים מדינה יהודית; (ב) הבעת נכונות לחוזה יהודי-ערבי 'על בסיס של שוויון ממלכתי', שייחתם בין מדינה יהודית ריבונית לבין המדינות הערביות.³⁷

חשובה מאוד היתה בעיניו מידיות התגובה. הנהלת הסוכנות נענתה לו ויפתה את כוחו לפרסם את התגובה ללא דיחוי, עוד לפני כינוס אספת הנבחרים. וכך עשה: הוא ניסח בו ביום הודעה קצרה ואמר בה, כי 'אם הממשלה הבריטית מתכוונת באמת לבצע את החלטתה המוצהרת', יקבלו זאת היהודים בכרחה.³⁸ הודעת בן-גוריון דיברה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, וקבעה כי העם היהודי לא ישעה לשום פתרון שאין עמו הקמה מידית של מדינה יהודית ריבונית. הוא סיכם: 'הממשלה הבריטית הכריזה למעשה ... שהיא לא תבצע שום החלטה של האו"ם, אשר איננה מושתתת על מדיניותה הנוכחית. אין ספק שהעם היהודי, בייחוד היישוב, ירצו גם ויכלו לבצע בעצמם הסידור.'

בן-גוריון לא הסתפק בהצהרה פומבית, אלא תרגם את הדברים לשפת התדרוך המדיני. הוא הבריק לשרתוק ששהה אז בניו-יורק, כי לדעתו הכרחי 'לדרוש הקמת ממשלה יהודית מיד עם קבלת תכנית הרוב של ועדת אונסקו'פ, בין אם תתקבל כמות שהיא ובין אם יוכנסו בה תיקונים'.³⁹ המברק הודיע לשרתוק, כי כעבור ימים

מעטים תתכנס אספת הנבחרים, ועמדה זו תוצע בה 'ובוודאי תתקבל'. הובהר בהנחיות ההן לשרתוק, כי יש להסכים לפיקוח או"ם על העברת השלטון לידיים יהודיות, אולם בשום פנים לא לשלטון או"ם, גם לא לתקופת ביניים.

אספת הנבחרים התכנסה ב־2 באוקטובר על הר הצופים בירושלים. במרכז המעמד הוא עמדה קריאתו של בן-גוריון: 'נבצע בעצמנו!' היא הדהדה אל מעבר לאמפיתיאטרון שנאמרו בו הדברים ונשארה חקוקה זמן רב באוזני שומעיה.⁴⁰ נאמר בה בלשון ברורה: 'עלינו להודיע לעולם, שאנו נהיה המבצעים, אנו בעצמנו. אנו רוצים, מוכנים ומוכשרים לפעול כממשלה מיד, מראשית תקופת המעבר, במקום הממשלה הבריטית המסתלקת מהארץ'. ובהמשך דבריו חזר והדגיש: 'אנחנו מוכרחים, אנחנו נכונים לקחת על עצמנו את האחריות לעצמאות ממלכתית מיד, להקים מיד ממשלה'.

הנאום הוא לא הותיר ללא-מענה גם את שאלת הביטחון, שניקרה ודאי במוחות רבים. בן-גוריון אמר: '... יש לנו היכולת לעמוד בפני כל תוקפנות אפשרית העלולה לבוא מתוך ארץ זו, או גם מהארצות השכנות'. יחד עם זאת קבע, כי יכולת עמידה זו קיימת 'יותר בכוח מאשר בפועל'. לכן קרא למאמץ התגייסות כולל של היישוב והתנועה הציונית ולהטלת משטר ביטחון בארץ.

בנקודת זמן זו החלה הספירה קדימה לקראת יציאת הבריטים ומניעת היווצרות חלל ריק כוחני-צבאי עם יציאתם. זהו ההסבר המוצע כאן לנקודת הזמן השלישית, להיערכות מבעוד מועד למלחמת העצמאות. נקודת הזמן הראשונה היתה כאמור ב־1 ביולי 1945, היום שבו הציג בן-גוריון לראשונה, ככל הידוע לנו, את תחזיתו על ההתפתחות שהיתה אמורה להסתיים בפינוי בריטי. ראינו כי הוא יצר אז כלי פיננסי בלתי פורמלי, שמילא תפקיד חיוני במשך כל היערכות ההיא. כאן אנו מביאים את הדיון עד לראשית אוקטובר, כאשר נתן בן-גוריון את האות להצטיידות בנשק כבד (על ההוראה ראה להלן).

יש הקושרים את ראשית היערכות להתרחשויות חודש אוקטובר בצפון, כאשר הסורים הזיזו דרומה גדודי חי"ר אחדים, ואחת מיחידותיהם אף חדרה לארץ באזור הבניאס. אולם התרחשויות אלו, לרבות כינוס שבטי בדואים בגולן ובחורן, שנועדו לפי השמועה שנפוצה אז, לאיים על אצבע הגליל, כולן באו אחרי מתן האות להצטיידות בנשק כבד.⁴¹ אמנם כבר ב־28 בספטמבר הגיעה ידיעה, כי הוועד הערבי העליון מתכנן התחלה של מרד פלסטיני ב־3 באוקטובר, וב'הגנה' הוכרז 'מצב הכן' החל ב־1 באוקטובר, אולם המרד לא פרץ. הידיעות אמרו כי המופתי עצמו טלפן מביירות והורה להמתין ולא לחולל את המהומות המתוכננות.⁴² תהיה זו הגזמה ושגיאיה גם יחד להצביע על קשר סיבתי בין תסיסה שעדיין לא החלה בקרב ערביי ארץ-ישראל לבין היערכות שנועדה לקדם פני פלישה של צבאות ערביים מהמדינות השכנות. יחד עם זאת, מתברר כי האירועים ההם יצרו אווירה שהקלה על בן-גוריון להחיש את ביצוע השינויים המכניים בארגון 'ההגנה', והקלו עליו לדרבן את היערכות למלחמה. החשת תגבורת של מאות אחדות של אנשי פלמ"ח לצפון הארץ חשפה את החסרונות הלוגיסטיים והמבצעיים החמורים ש'ההגנה' לקתה בהם.

למחרת היום שבו הכריז בן-גוריון מעל הבמה של אספת הנבחרים, כי יש ליישוב היכולת לעמוד בפני תוקפנות העלולה לבוא מהארצות השכנות, וכי 'יכולת זו קיימת יותר בכוח מאשר בפועל', שלח הוראה לארצות-הברית: 'לרכוש אווירונים, לגייס טייסים על-מנת שאחדים לכל הפחות יבואו ארצה מיד'.⁴³ היה זה ב-3 באוקטובר 1947. מהמשך היום אנחנו למדים, שהוא קיבל אז דיווח על קצב הייצור של תחמושת ושל תת-מקלעים, ורשם בסיפוק: 'לפי זה אין צורך לקנות תת-מקלעים] וכדורים לתת-מקלעים'.⁴⁴ כעבור יומיים ישב ראש בוועדה שהקימו הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי, כדי לתכנן את ההקמה של מערכות המינהל והשירותים עם צאתם של הבריטים ('ועדת המצב'). הוועדה דנה בראש ובראשונה בבעיית האספקה, בעיקר באספקת דלק, ובארגון הגיוס. בן-גוריון אמר באותה ישיבה, שיש להביא בחשבון כי 'חלקים מהארץ יהיו מנותקים במשך שבועות', וכי 'לזה יש רק אמצעי אחד - אווירונים. ... השאלה, אם נשיג מקסימום של אווירונים'.⁴⁵ אותו יום נערך דיון במסגרת מצומצמת על המימון של פעולות הרכש והתעשייה הצבאית.⁴⁶ בעקבותיו בישר בן-גוריון לישראל גלילי שהכסף הנדרש עומד לרשותו, כדי שיומין 'כל מה שנחוצך לו'.⁴⁷ הוא הסביר: 'בישיבה עם גרנובסקי [גרנות] וא"ק [אליעזר כפלין] סידרתי סוף-סוף את שני המיליונים'. מדובר היה ברכישת נשק באירופה.⁴⁸

זה ארבעה חודשים מאז סיים את 'הסמינר' טיפל בן-גוריון בהפרדת פעילותה של 'ההגנה' בענייני הביטחון השוטף - לרבות היערכות היישובים לקראת אפשרות של התקפות מצד כנופיות פלסטיניות - מההכנות לקראת פלישת צבאות ערביים סדירים, עם יציאתם הצפויה של הבריטים. לשם כך קיים דיונים אחדים עם עמיתו בצמרת הפיקוד העליון על הקמת מחלקה לתכנון במטה הכללי. אולם דיונים אלה נתקלו בקשיים פרסונליים ואחרים, והקמת המחלקה נשתהתה.⁴⁹ בנקודת הזמן שבה עוסק חלק זה של המאמר חדל בן-גוריון להמתין בעניין זה לסיום הדיונים בצוות הפיקוד העליון, ופנה ישירות לאפרים בן-ארצי, הבכיר מבחינת ההשכלה הצבאית הבריטית שקיבלו מפקדי 'ההגנה' בעת שירותם בבריגדה, וביקשו להכין תכנית למקרה של פלישה. בפנייתו ניסח את השאלות שיש לענות עליהן בתכנית: בין השאר: מה הם המוסדות הנדרשים לגיוס מלוא הפוטנציאל הצבאי של היישוב, כיצד להקים ולאמן את הכוחות הצבאיים שיתמודדו עם התקפה ערבית כוללת וכיצד להבטיח להם אספקה. בן-גוריון ביקש מבן-ארצי להביא בחשבון התקפה של מדינה ערבית אחת או יותר, 'ואולי אף כולן'. הוא הניח כי מטרת ההתקפה תהיה לדכא ולהכניע את היישוב 'או אפילו להשמדו'.⁵⁰ חלקה השני של הפנייה לבן-ארצי הגדיר את משימות 'ההגנה' נוכח הפלישה. נראה כי כל מלה במסמך זה נמדדה ונשקלה היטב. הוגדרו שתי משימות: הגנה וכיבוש. לגבי המשימה הראשונה הודגש כי המאמץ הצבאי חייב להיעשות 'מתוך שמירה מקסימלית על המשק ועל חייו התקינים של היישוב, עד כמה שאפשר'. משימת הכיבוש נוסחה כדלקמן: 'לכבוש הארץ - כולה או חלקה הגדול, ולקיים הכיבוש עד סידור פוליטי מוסמך'.

הפנייה לבן־ארצי, שנעשתה ב־6 באוקטובר, נשארה בגדר פרשה מאלפת, אולם לא נשאה פירות מעשיים: הוא הציע תכנית שעיקרה היה הקמת שתי אוגדות במתכונת בריטית, אולם רק בינואר 1948, כאשר הוקם אגף המבצעים במטכ"ל, גובשה התכנית הראשונה להקמת הצבא. היא היתה בנויה בעיקרה על הגדלת מספרם של גדודי החי"ש והפלמ"ח. מאוחר יותר התוו קווים לתוספת חילות מסייעים ומקצועיים ומסגרות הדרכה ושירותים.⁵¹

את אירועי אותו שבוע (30 בספטמבר – 6 באוקטובר) אפשר לסכם בכך שההכנות לקידום פלישה של צבאות ערביים נכנסו למהלך של ביצוע. המלים 'סוף־סוף' מסגירות להבנתנו את העובדה, כי הדברים היו תלויים ועומדים זמן־מה. אין מזמינים מטוסים במברק ואין מבצעים רכישה בשני מיליון לירות שטרלינג – סכום אנדי לפי מושגיה של 'ההגנה' בימים ההם – אלא אם כן הוכנה הפעולה מבעוד מועד ונדרש רק אור ירוק כדי שתבצע.

מהו פשר העיתוי של ראשית אוקטובר 1947? ברור כי ההוראה הכפולה – לרכוש מטוסים בארצות־הברית ולהזמין מאירופה את 'כל מה שנחוצ' – מסמנת את תחילתה של הספירה קדימה לקראת 'יום השין' הביטחוני; אין ספק שהיא נועדה לקידום פני רעה אשר 'ההגנה' לא היתה מסוגלת להתמודד עמה בנשק שהיה בידה. דומה כי ככל שבוחנים את העיתוי, יש להגיע למסקנה, כי הוא קשור להודעה שהזכרנו, שהודיע שר המושבות הבריטי באו"ם ב־26 בספטמבר, שמשמעותה היתה, כי בריטניה לא תשתתף בביצוע החלטה שהערבים יתנגדו לה, ובמקרה שתתקבל החלטה כזו, היא תפנה את הארץ.⁵²

ימים אחדים אחרי ההודעה היא באו"ם היתה לבן־גוריון הזדמנות לחזור ולהעריך את הכוונות הבריטיות, בפגישה שכבר הוזכרה לעיל עם הנציב העליון. היה זה ב־2 באוקטובר, כאשר הנציב זימן בזה אחר זה את בא־כוח הוועד הערבי העליון, ד"ר חאלידי, ואת יו"ר הנהלת הסוכנות, בן־גוריון, ואמר להם כי מוטב שיתייחסו להודעת שר המושבות קריץ־ג'ונס כפשוטה, וייערכו לקראת יציאת הבריטים. קאנינגהם רמז לבן־גוריון, כי אילו היה במקומו, היה נערך להתגוננות מפני התקפה ערבית צפויה, והבהיר שאין הבריטים מתכוונים להגן על היישוב מפני התקפה כזו.⁵³

פרוטוקול השיחה, כפי שערך אותו הנציב, והתייחסויות מאוחרות קצת יותר של בן־גוריון לאותה פגישה נותנים מקום להשערה, כי בן־גוריון הסיק ממנה שהנציב מגלה הבנה לצורכי ההתגוננות של היישוב. הוא גם קיבל חיזוק לרושם הקודם שעשה עליו גנרל קאנינגהם, שנראה לו אדם שניתן לקיים אתו דיון ענייני, ולא היה הכרחי בעיניו, כי מאחורי דברי הנציב מסתתרת מזימה כנגד היישוב.⁵⁴ בתוך פסיפס העמדות של אישי הממשל הבריטי בלונדון ובארץ בלט הנציב ברצונו לצמצם את שטח ההתחככות ולהקטין ככל האפשר את חבלי הפינוי. על אותה פגישה ב־2 באוקטובר אמר בן־גוריון בהנהלת הסוכנות: 'כל הזמן הוא היה ידידותי'.⁵⁵ בן־גוריון הביע באוזני הנציב משאלה ששלטון בריטניה בארץ־ישראל יסתיים בצורה מכובדת.

כמובן, מעבר לדברי הנועם היו כוונות מעשיות ביותר: כן-גוריון תבע את הוצאת הלגיון הערבי וחילהספר מהארץ ודן עם הנציב בהעברת האחריות לביטחון הפנימי באזורים היהודיים לידי 'משמר-העם'. הוא ביקש להגדיל את מספר הנוטרים ותבע את קיום השירותים הממלכתיים עד ליציאה. הנציב מצדו ביקש להגיע להבנה שתקשה על הארגונים הפורשים לשבש את היציאה ולגרום לכריטיים עוד אבדות בנפש.⁵⁶

התפתחות העניינים אחרי אותה פגישה והמגעים שבאו אחריה, עם הנציב ועם עוזריו הבכירים, אכן אישרה כי האנגלים נערכים ליציאה, וכי למרות משקעי השנאה שהותירה תקופת הטרור ולמרות קני האנטישמית והדעות הקדומות נגד היישוב שהשתרשו בפקידות הבריטית ניתן להגיע עמם להסדרים מסוימים. עיקרם היה, מצדו של הנציב העליון, כדלקמן: כל עוד אינכם מפריעים לפינוי בריטי מסודר, אנחנו לא נתנכל להיערכות הגנתית שלכם. גנרל קאנינגהם לא הותיר מקום לספק כי הבריטים אכן יוצאים את ארץ-ישראל. הוא אמר לבן-גוריון, כי אפילו תרצה ממשלתו לחזור בה, העם הבריטי לא יאפשר את ההישארות בארץ-ישראל.⁵⁷

רקע כזה, שלא היה לפני כן, הוא שאפשר לבן-גוריון, להערכתו של כותב דברים אלה, לתת את האור הירוק להיערכות ביטחונית שלא היה אפשר לעשותה קודם לכן, במשטר החיפושים שהיישוב ידע בעקבות פעולות הטרור.

בשבוע השני של אוקטובר נוספו לפעולות הקדחתניות בתחומי הרכש והתע"ש הכנות אחרות לקראת המלחמה, ובראש ובראשונה הגדלה משמעותית במספר ימי האימונים שהועמדו לרשות גדודי החי"ש. הדבר נתאפשר לא רק על ידי הגדלת התקציב שיועד למטרה זו, אלא גם על יסוד נכונותם של אלפי פועלים ומקומות עבודה רבים להקצות חלק מזמן האימונים בהתנדבות וחלק על חשבון המפעלים.⁵⁸ אופיינית לדרכי הפעלתו של ציבור ההסתדרות היתה מועצה שלא מן המניין של מפא"י, שהתכנסה ב-11 באוקטובר. כן-גוריון, שפתח את הדיון, קרא לצמרת מפלגתו לפעול בעניינים הנוגעים לביטחון 'בקצב שאין אנו רגילים בו'. הוא אמר: 'אם יצאו הבריטים (באופן חלקי או בכלל) עלינו להתכונן לרע ביותר ובזמן לא רחוק'.⁵⁹

במאמר מוסגר: היתה זו אחת ההזדמנויות הראשונות להחלפת דעות בהנהגת היישוב על הקמת שירותי הממשל שהיו אמורים למלא את החלל הריק שיותירו הבריטים. דוד רמז, יו"ר הוועד הלאומי, היה אז בדעה שאין להקים מן היסוד מערכת שלטונית חדשה, אלא לפתחה בהדרגה מתוך המערכת הדואלית של הוועד הלאומי והנהלת הסוכנות. 'אנו בונים 50 שנה דמוקרטיה ציונית', אמר, בהציעו שלא להשליך למחסן הגרוטאות של ההיסטוריה את 'המוסדות הלאומיים'. כן-גוריון לעומתו סבר כי מקומם של מוסדות אלה שמור להם לתפקידים אחרים, ואילו את שירותי המדינה הנולדת יש להפקיד בידי ממשלה. 'ממשלה זו לא סוכנות ולא ועד לאומי, וגם לא שניהם ביחד'. הוא הסביר, כי דרוש גוף 'שיטיל מסים, יסדר שירותים ויבוא בדברים עם ממשלות אחרות'. מועצת מפא"י העבירה את הנושא לוועדה מצומצמת. ואילו בענייננו, כלומר בתחום הביטחון, קראה המועצה 'להחליט על גיוס כל כוח האדם ביישוב לאלתר', וקבעה כי 'יש להקים מחלקת גיוס

בהסתדרות'. בכך נענתה לדברי הפתיחה של בן-גוריון שאמר, כי משטר הביטחון שניתן יהיה להנהיג ביישוב תלוי במידה רבה ביכולתה של ההסתדרות להנהיג משטר ביטחון בציבור הפועלים.

תחום ריבוני ראשון

יש מקום לשער כי בן-גוריון העריך, שיקשה לבצע את ההיערכות הביטחונית והמינהלית המתרחבת והולכת בתנאים המחתרתיים שבהם פעלה 'ההגנה' עד אז. וייתכן כי זה ההסבר להכרזתו שאין העם היהודי חש איבה כלפי העם הבריטי ולקריאתו 'לסיים בכבוד' את תקופת השלטון המנדטורי בארץ.

סמוך לכך כינס המזכיר הראשי את ראשי המחלקות בממשלת המנדט, כדי לדון במצבים הצפויים לקראת הפינוי. דברים אחדים שנאמרו בפגישה ההיא דלפו החוצה ויצרו בהנהגת היישוב רושם, כי הממשלה עומדת לשבש באופן זדוני את מהלך החיים בארץ עם זאת.⁶⁰ מעיון בתיעוד הבריטי אפשר ללמוד, כי ראשי השלטון המנדטורי לא התכוונו לחבל במזיד ולהשאיר אחריהם במתכוון תוהו ובוהו.⁶¹ גם בן-גוריון התרשם, כי הנציב העליון חרד למה שעלול להתרחש בארץ, ובגבולות הנתונים של עוינות הממשלה בלונדון הוא עשוי לגלות בכל זאת הבנה לגבי הסידורים הקשורים בפינוי.⁶² הוא לא יכול היה לצפות להעברה מסודרת של השלטון לרשות היהודים. דבר כזה היה עומד בניגוד למדיניות הבריטית המוצהרת. אולם הוא חתר בכל זאת ליצירת תחום יהודי אוטונומי מבחינת הביטחון הפנימי. ב־20 בנובמבר הובאה להנהלת הסוכנות הצעה מוסכמת על משטרת המנדט להקים בגוש דן משמר-עם שהבריטים הכירו בו דה-פקטו. בן-גוריון, שהעמיד את ההצעה לדיון, הציג אותה כצעד ראשון בשלטון עצמאי. הוא סיפר, כי בשיחה שקיים עם הנציב יום לפני כן חזר והבהיר, כי אין היישוב מוכן לשתף פעולה עם הבריטים כנגד הארגונים הפורשים, אבל הוא יהיה אחראי לשמירת הסדר בשטחים שיימסרו לפיקוחו של משמר-העם המוצע, וזאת בתנאי שהצבא הבריטי והמשטרה לא יפריעו, לא יאסרו את אנשי המשמר ולא יפרקו את נשקם.⁶³

בן-גוריון לא הסתיר מהנציב, כי 'ההגנה' תעמוד מאחורי כוח זה, וגנרל קאנינגהם אישר, כי תיאר לעצמו כי כך יהיה. בו ביום הודיע המפקד הבריטי של משטרת המנדט על הסכמתו למסור לידי מוסדות היישוב את השמירה על הביטחון בגוש דן. הוא הבהיר, כי עם הקמת המשמר ייצאו השוטרים הבריטים מהשטח. בה בעת הציעו השלטונות גם לערבים, כי יקימו משמר-עם משלהם.

בדיונים הפנימיים הציג בן-גוריון להתייחס בזהירות רבה לצעדי השלטונות. למרות הדברים ששמע מהנציב הוא היה בדעה, שיש חשש שנשק של 'ההגנה' יוחרם ולכן עוד לא הגיע הזמן שהיא תצא כליל מהמחתרת. בן-גוריון אמר בהקשר זה עוד, כי גם אילו הוצעה הממשלה לגליזציה לנשק 'ההגנה', אין לקבל את ההצעה, כי הדבר ישאיר בידי הבריטים אפשרות לבטל את הלגליזציה ולהחרים את הנשק כאשר יראה להם הדבר. זאת ועוד: הוא התנגד להעסקת 'ההגנה' בענייני הביטחון הפנימי. הוא אמר: 'אנחנו לא נשלח [לתפקיד זה] את 'ההגנה', ... הדרושה לדבר

אחר. ברור כי התכוון לכך, שעליה לשמור על נשקה לקראת התקפה ערבית.⁶⁴ בן-גוריון ייחס כאמור חשיבות רבה ודחיפות לסידורי הביטחון הפנימיים שיש להנהיג לקראת 'החלל הריק', העלול להיווצר תוך זמן קצר. הוא אף קבע, כי 'חלל ריק פסיכולוגי כבר קיים'. הדברים, שנאמרו בוועד הביטחון ב-20 בנובמבר, התבססו על מידע בדבר תכנית בריטית שלא לפנות את כל הארץ בבת אחת, אלא חלקים חלקים, כך שבשלב מסוים 'לא מן הנמנע, שנעמוד ... בלי ממשלה [מנדטורית]'. הוא הזהיר מפני מצב של 'כל איש הישר בעיניו יעשה'. במיוחד חשש מהתהוות מצב, שבו יטילו הארגונים הפורשים אימה על היישוב: 'מדוע הם לא יאמרו בעיריית תל-אביב שהם דורשים ממנה להסתלק והם מושיבים שם קומיסר?'⁶⁵ בשבוע האחרון שלפני פרוץ המלחמה אושרה ברוב דעות בהנהלת הסוכנות והוועד הלאומי ההצעה להקים משמר-עם. הוחלט כי הוא יוקם על בסיס התנדבות רחבה של הגברים בגילאים מ-30 או 35 עד 50 או 55, ויהיה כוח ארצי שיפעיל סיורים רגליים וממונעים. האומדן לגבי היקף הכוח בתל-אביב היה 12-15 אלף איש.⁶⁶

הקמת משמר-העם עוררה את השאלה הקובעת בדבר מהותה של הריבונות היהודית המתהווה. מה יהיה בה מקור הסמכות לשימוש בכוח? מבחינת הארגונים הפורשים מקור הסמכות היה מצוי בארגונים עצמם: המפקדה הראשית של אצ"ל או 'מרכז' לח"י, שמנה שלושה חברים. לגבי 'ההגנה' התשובה היתה מורכבת יותר. ברור היה כי מבחינת ארגון 'ההגנה' מקור הסמכות העליונה נמצא במוקד שמחוץ לארגון; מפקדיו הכירו בכפיפות להנהגה 'אזרחית', נבחרת. מהי בדיוק? לכך ניתנו תשובות שונות.⁶⁷

לא נעסוק כאן בסוגיה זו, גם לא בשאלה מה בדיוק התפתח מרעיון משמר-העם. די אם תצוין כאן עובדה שרבים פסחו עליה, כי החל בשלהי נובמבר 1947 עברה במידה רבה לידי המוסדות הלאומיים, הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי, ולידי הכוחות הסרים למרותם השליטה באזורים העירוניים היהודיים הטהורים.

לאור תוצאה זו יש להעריך את המשאלה לסיים בכבוד את פרשת השלטון הבריטי:⁶⁸ היתה מוצנעת בה להערכתנו כוונה שחרגה מעבר להערכת הקשר ההיסטורי בין בריטניה לעם היהודי. בפרשה זו באה לידי ביטוי לא רק התנגדות לרצידיבים של מאבק, שהגיונו בטל עם החלטת הממשלה הבריטית לפנות את כוחותיה ולסיים את שלטונה בארץ. ברור לגמרי כי האינרציה של האנטגוניזם לשלטון זה, אשר באה לידי ביטוי בפעולות המאסף של הארגונים הפורשים נגד הבריטים, לא היתה נחלתו של בן-גוריון. הוא התנתק ממנה לא רק מתוך שלילת הטרור, אלא גם מתוך שיקולים של היערכות לקראת העתיד החוזי, שעל חלק מהם עמדנו במהלך הדיון כאן.

שיקוליו כללו צורך ביצירת בסיס טריטוריאלי יהודי, שיהיה מוגן ככל שניתן מפני התערבות בריטית, ואשר היערכותה של 'ההגנה' בו שוב לא תהיה בלתי לגלית לפחות דה-פקטו. הלגליזציה למעשה של השליטה היהודית האוטונומית במרכז הארץ נועדה להבטיח עורף הגנתי, שבו ניתן יהיה להקים תעשייה צבאית ומתקנים עורפיים חיוניים אחרים.⁶⁹

באותו הקשר יש להעריך את הנחייתו של בן-גוריון לשרתוק, במברק מירושלים לניו יורק ב־17 בנובמבר 1947: 'לעניין שלבי הפינני: חיוני שתל-אביב ורצועת החוף היהודית עד קיסריה, ולפחות עד נתניה – יפוננו תחילה.⁷⁰ אין ספק כי תחום הריבונות הראשון שעליו ניהל משא ומתן עם הנציב העליון בסתיו האחרון לשלטון בריטניה בארץ-ישראל נועד בין השאר להוות ראש גשר להבאת ציוד דרך הים. וכך היה. כבר בדצמבר 1947 הגיעה לנמל תל-אביב אנייה חכורה בידי צים ופרקה מאות רובים ותת-מקלעים וחצי מיליון כדורים. בין ה־1 באפריל ל־3 בו פרקה האנייה 'נורה' משלוח של 4500 רובים, 200 מקלעים ו־5 מיליון כדורים. הכול בתחום שבו שלטה באין מפריע רשות יהודית.⁷¹

נהה כי כן יש לראות את ההיערכות לקידום פני פלישה ערבית כאילו אנו מביטים בלוח שטבועים בו שלושה שעונים: האחד ארוך הטווח (קרוב לשלוש שנים): מקיץ 1945 (עד אביב 1948) – גיוס משאבים להנחת יסודות לתעשייה צבאית גדולה ולרכש גדול של נשק; השני לטווח בינוני (שנים־עשר החודשים מיוני 1947 עד מאי 1948) – תכנונו של צבא המסוגל להילחם בשטח פתוח ולהחזיק לאורך זמן בקווי חזית מול כוחות סדירים גדולים יחסית ולהדוף אותם אל מעבר לגבול; השלישי לטווח קצר יותר (שמונת החודשים מאוקטובר 1947 עד מאי 1948) – הגדלת הכוח המגויס, הבאת הנשק המסייע וייצור נשק בהיקף נרחב. אלה הגדילו בשיעור ניכר מאוד את היקף הכוחות הלוחמים ואת איכותם. רק בשלושת החודשים מארס, אפריל ומאי בוצע גיוס כללי והוגברו האימונים. רק אז הפכו 'ההגנה' ויחידות האצ"ל והלח"י שעברו לפיקודה לפי הסכם – לצבא. ביוני 1947 עדיין קיווה בן-גוריון שלכל אפיקי ההיערכות יעמדו לרשות 'ההגנה' עוד שנתיים בקירוב.⁷² אולם שר ההיסטוריה לא העניק את החסד הזה להקמת המדינה, והיא נולדה לפני שהושלמה ההיערכות להדיפת פלישתם של צבאות ערב. ואילו נתאחרו נקודות הזמן שבהן היא התחילה, ספק אילו היתה המדינה הצעירה יכולה להחזיק מעמד.

הערות

ראשי תיבות: אב"ג – ארכיון בן-גוריון (קריית שדה בוקר); אמ"ע – ארכיון מפלגת העבודה (בית ברל); אצ"מ – ארכיון ציוני מרכזי (ירושלים); הנה"ס – הנהלת הסוכנות; יב"ג – יומן בן-גוריון; סת"ה – ספר תולדות ההגנה; PRO – הגנזך הבריטי (Public Record Office), לונדון.

1. יב"ג, 8 במאי 1945.
2. זו קביעה חוזרת ונשנית אצלו במשך מלחמת העולם. למשל, ב־25 בינואר 1940: 'ניצחון אנגליה עדיין איננו ניצחון העם היהודי' (במערכה, ג, עמ' 32); או באוקטובר 1941: 'פריצת המלחמה העמידה בצל את ההיאבקות [נגד מדיניות הספר הלבן] אולם המלחמה רק דחתה את ההכרעה וכתום המלחמה תצוף בכל חריפותה שאלת עתידה המדיני של ארץ-ישראל' (במערכה, ד', עמ' 13); או ב־4 באוקטובר 1943: 'כל עוד נמשכת המלחמה, העיקר הוא הניצחון, אם כי אנחנו יודעים שהניצחון הזה הוא לא נצחוננו' (במערכה, ג, עמ' 172).

3. בן-גוריון המתין בלונדון לאשרת כניסה לארצות-הברית כשכיל פולה רעייתו. ייתכן שהחלטתו לא לנסוע בגפו קשורה במתח קודם שנתגלע ביניהם בעקבות שהיותיו הממושכות בארצות-הברית בשנים 1940-1942. ראה בעניין זה שבתי טבת, קנאת דוד, ג, תל-אביב 1987, עמ' 426-428.
4. יב"ג, 19 ביוני 1945.
5. בן-גוריון העתיק את רשימת המשתתפים, שערך ב-1 ביולי, לרישום היומן מה-23 בחודש ההוא.
6. L. Salter, *The Pledge*, New York 1970. Ch.I
7. ד' בן-גוריון, 'הקמת התעשייה הצבאית', דבר, 24 באפריל 1964, מאמר 37 בסדרה 'בדרך לצבא ולמדינת ישראל'.
8. שם.
9. ראיון חיים סלבין, על ידי יגאל דוניץ וגרשון ריבלין; החיבור הנזכר בהערה 6, פרקים 2-8. וכן י' עברון, התעשייה הביטחונית בישראל, תל-אביב 1980.
10. סת"ה, ג(2), עמ' 1234-1238. לסיכום תמציתי ומעודכן של הפרשה ראה ד' אלמוג, הרכש בארצות-הברית, תל-אביב 1987.
11. שם, פרק ב.
12. סת"ה, ב(1), עמ' 276-286.
13. לדיון על גיבושו של הקו ראה מ' אביזוהר, הציונות הלוחמת, קריית שדה בוקר 1985.
14. אב"ג, התכתבות. כתב היד לא נשמר ובהדפסה נפלה טעות בציון התאריך. לדיון על ההקשר ראה פרק ד בכרך שבות ומרי, בסדרה החדשה של זכרונות בן-גוריון (מן העובון). עומד לצאת לאור בקרוב בהוצאת עם-עובד והמרכז למורשת בן-גוריון.
15. מ' בר-זוהר, בן-גוריון, א, תל-אביב 1975, עמ' 514, קושר את מפעל סונבורן-סלבין עם שדר שקיבל בן-גוריון, בהיותו בלונדון, ממשה סנה, שהיה אז ראש המפקדה הארצית של 'ההגנה'. בשדר, הנזכר ביומן ב"ג כ-21 במאי 1945, המריץ סנה, בתמיכתו של שרתוק (שרת) את בן-גוריון לצאת לארצות-הברית כדי להקים שם בעזרת גזבר הסוכנות, א' קפלן, קרן ביטחון למקרה של התקפה על היישוב. אולם מסתבר מההקשר, כי סנה ושרתוק חשבו על פגיעה בריטית ביישוב, בתגובה על פעולות מרי.
16. במבוא לכרך הנזכר בהערה 14 לעיל.
17. אב"ג, פרוטוקולים, הנה"ס פאריס, 18 באוגוסט 1946 (אנגלית).
18. הוא אמר זאת בעת שהציע לקבינט להעביר את שאלת ארץ-ישראל לדיון האו"ם. בלשונו: This might bring them to a more reasonable frame of mind. PRO, PREM 8, 627/6
19. מ' וייסגל, עד כאן: אוטוביוגרפיה, תל-אביב 1972, עמ' 180. הוא מספר שם, כי בן-גוריון ביקש ממנו רשימה של אנשי כספים שיהיו מוכנים ללכת אחריו בעיניים עיוורות.
20. י' גורני, שותפות ומאבק, תל-אביב תשל"ו, פרק ו. לדיון מפורט במהלכיו של בן-גוריון בפרשה ההיא, ראה 'חילוף משמרות', מבוא לכרך הקין למנדט, בסדרה החדשה של זכרונות בן-גוריון. עומד לצאת לאור בקרוב.
21. לניתוח מהלכיו של בן-גוריון בתקופת 'הסמינר' ומשמעויותיהם, ראה י' גלבר, למה פרקו את הפלמ"ח, ירושלים - תל-אביב 1986, עמ' 34-52.

22. יב"ג, 4 ר-13 ביוני 1947.
23. אב"ג, פגישות, 12 בפברואר 1947.
24. ראה במיוחד דיון ההנהלה ב-4 באוגוסט, אב"ג, הנה"ס, פאריס.
25. הפגישות התקיימו ב-29 בינואר, וב-3, 6, 10, 13 ו-19 בפברואר, אב"ג, תיק נושא 7/ח.5.
26. אב"ג, פרוטוקולים הנה"ס, ניו-יורק.
27. עמדה זו נקט לאורך כל התקופה, מערב פרסום הספר הלבן עד ההחלטה הבריטית להעביר את הבעיה לדיון האו"ם. לראשית התקופה ראה הפרסום הנ"ל בהערה 13 לעיל, עמ' 27, 32. לסופה – פגישה עם שר המשפטים הבריטי, 13 בפברואר 1947, אב"ג, פרוטוקולים, פגישות.
28. אב"ג, פרוטוקולים, הנה"ס, ישיבה של מליאת הסוכנות ב-14 במארס 1947.
29. מ-23 במרס עד השבוע הראשון של יוני 1947.
30. PRO. Cab 128(47), 76. minute 6
31. ראה דיון מפורט על כך במאמרו של ג' כהן, 'מדיניות בריטניה ערב מלחמת העצמאות', בקובץ: 'י ואלך (עורך), היינו כחולמים, תל-אביב 1985, עמ' 13-77.
32. מ-28 באוקטובר עד 7 בנובמבר 1947 פעלה ועדה בין משרדית שהכינה את תכנית הפינוי. ראה המאמר הנזכר בהערה קודמת.
33. שם, עמ' 155.
34. אופייני היה החשש, כי יציאתם של הבריטים מהאזורים היהודיים, שהחלה בנובמבר 1947, היא מזימה ליצור עימות צבאי עם הערבים ולהראות, כי אין היהודים מסוגלים לשלוט במצב אפילו באזורים המיושבים על ידם. ראה בעניין זה דברי ריפטין, ספיר, רפטור ואלישר בוועד הביטחון ב-27 בנובמבר, ודברי מ' שפירא בהנהלת הסוכנות ב-23 בנובמבר. ראה גם ג' כהן, לעיל הערה 31.
35. ג' כהן, שם, עמ' 160. התנאים נכללו במברקו של בויון לראש המשלחת הבריטית באו"ם, סיר אלכסנדר קאדוגן.
36. דילמה זו הלכה ונתחדדה במשך התודשים הבאים. ראה למשל דיווחו של ד' הורוביץ במזכירות מפא"י ב-6 בינואר 1948, אמ"ע.
37. ראה דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות, 28 בספטמבר 1947. אב"ג, פרוטוקולים, הנה"ס.
38. ההודעה נמסרה לעיתונות ערב סוכות ב-28 באוקטובר, והופיעה ב-30 בו. לנוסח האנגלי – ראה אב"ג, תכ"כ.
39. ראה רישום שיחה טלפונית בן-גוריון-שרתוק, 30 בספטמבר, וכן מברק בן-גוריון לשרתוק מהתאריך הנ"ל.
40. על כך שהקריאה נחקקה בזיכרון, ראה למשל דברי מ' גרבובסקי (ארגוב) במועצת מפא"י ב-7 בפברואר 1948: 'בשבועות אלה מלווה אותי אותו הצליל אשר בן-גוריון הכריז באספת הנבחרים על הרי-הצופים, "נבצע בעצמנו". אמ"ע.
41. הסורים החזירו את היחידה אל מעבר לגבול, לאחר דרישה בריטית תקיפה שייסוגו מיד. הנציג הבריטי בדמשק, דנדס, הזהיר את ממשלת סוריה, כי כל פעולה נגד נתינים או שטחים של ארץ-ישראל תיחשב כפעולה נגד ממשלת המנדט. ב-13 באוקטובר פורסמה הודעה רשמית ברוח זו מטעם הצירות הבריטית בדמשק. PRO. FO 371, File 61882, E 9517. E 9568; File 6188c, E 9921. על הפעילות בקרב שבטי הבדווים, ראה יב"ג, 14

- באוקטובר 1948.
- על המניעים להזזת הכוחות הסוריים: א' סלע, שאלת ארץ-ישראל במערכה הבין-ערבית מהקמת הליגה הערבית עד פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל, 1945-1946, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1986, עמ' 362-363. כמו כן מאמרו של י' גלבר בכרך זה.
42. על סידורי הכוננות ('מצב הכן') שנעשו בארגון 'ההגנה', ראה בדיווחו של בן-גוריון להנהלת הסוכנות ב־12 באוקטובר. הסידורים נעשו בעקבות ידיעה שהגיעה ב־28 בספטמבר, כי ב־3 באוקטובר תיערכנה התקפות על נקודות ספר וייתכן אות למרד ערבי-פלסטיני. לסקירה תמציתית על ההתרחשויות בגבול הצפון ראה י' גלבר, לעיל הערה 21, עמ' 61-63, ומאמרו בכרך זה.
43. יב"ג בתאריך זה.
44. שם, שם.
45. בישיבת ועדת המצב, 5 באוקטובר 1947. אב"ג, תיק נושא: ועד הביטחון.
46. יב"ג, 5 באוקטובר 1947.
47. שם, 6 באוקטובר 1947.
48. אנו למדים זאת מכך שההוראה היתה להעביר את הכסף לפוזנר, ששימש גזבר 'ההגנה' באירופה, וכן מהוראה שהעביר בן-גוריון למ' מרדור, ב־30 בספטמבר, 'לכל החברים באירופה'. אב"ג, התכתבות.
49. במסגרת סיכומיו את 'הסמינר' (יומן, 27 במאי) רשם ב"ג: 'התכנון לקוי'. ב־30 במאי קיבל מחיים לסקוב ופריץ איזנשטט (עשת) תכנית לגיוס כוח הצבא ואימונו, וציין כי היא 'מתקבלת על הדעת בקווייה הכלליים'. באותו יום דן עם י' דורי, בטרם מונה לרמטכ"ל, על מינוי פריץ איזנשטט (עשת) כאחראי לתכנון. ב־20 ביוני חזר ודן על הצעה זו במסגרת צוות הפיקוד העליון. לפני כן ב־4 ביוני אמר לחבריו בצוות, כי יעקוב בעצמו, 'אם הקווים להקמת כוח ביטחון בהווה וכוח ביטחון לעתיד, על יסוד צבאי, מוצאים לפועל במשך שנתיים'. ב־27 ביוני הציע, כי אחד משני סגנים שימונו ליד הרמטכ"ל ירכז את התכנון. כעבור חמישה שבועות רשם: 'אין סידור המטה מתקדם, אך הוסיף, כי י' רוכל (אבידר) מתחיל לארגן לשכת תכנון. אולם מרישום ב־16 באוקטובר במסגרת 'סיכומים' (כנראה של האירועים בגבול הצפון) עולה כי 'התכנון כלפי פלישה' הוא עדיין בגדר הצעה, וכי גילי הסכים עמו שיש צורך באגף מיוחד לשם כך (ראה יב"ג בתאריכים הנ"ל). בעקבות הסכמה זו הוריד בן-גוריון ב־21 באוקטובר הוראה בכתב לרמטכ"ל להקים בתוך המטה אגף שיעבד תכנית והצעות 'כיצד למנוע פלישה' (אב"ג, התכתבות). אולם נדרשו יותר משלושה חודשים נוספים, עד שצמרת 'ההגנה' הצליחה להתגבר על הקשיים הפרסונליים שהיו כרוכים בהקמת לשכת תכנון, שתתמקד בהכנות לפלישה (סת"ה, ג2), עמ' 1423-1428). ראה עוד מ' פעיל, מן 'ההגנה' לצבא הגנה, תל-אביב 1979, עמ' 101-102, 351-355.
50. הפנייה לבן-ארצי היתה ב־6 באוקטובר (אב"ג, תכ"כ).
51. סת"ה, ג2) עמ' 1473-1478, 1510-1516.
52. על נסיבות ומניעים להכרזה ראה ג' כהן, לעיל הערה 31.
53. הנציב מצדו, ברישום שערך על הפגישה, חלק לבן-גוריון ציון חיובי, על הופעתו שהיתה

- 'הגיונית', יחסית לב"כ הוועד הערבי העליון חאלידי, עמו נפגש כאותו יום. קנינגהם הגדיר את חאלידי כבלתי יציב, כמעט מטורף. תיק 1 במיכל H כעזבון התיעודי של קנינגהם, המצוי במכון המזרח תיכוני של סנט אנטוניס קולג', אוקספורד. בן-גוריון דיווח על הפגישה להנהלת הסוכנות ב-12 באוקטובר.
54. זה הרושם העולה מדברים שרשם בן-גוריון על הפגישה שהיתה לו עם הנציב ב-23 באפריל 1947. ראה יומנו מתאריך זה.
55. ראה דברי בן-גוריון בהנהלת הסוכנות ב-12 באוקטובר 1947.
56. בן-גוריון ביקש מהנציב בפגישתם ב-13 באוקטובר להגדיל את חיל הנוטרים מ-1700 ל-3500, היינו למספרם בתקופת מלחמת העולם. אב"ג, פרוטוקולים פגישות.
57. ראה המקור הנזכר בהערה 52 לעיל.
58. ראה למשל פגישה עם גלברמן, יב"ג, 19 בספטמבר, ועם אישים מצמרת ההסתדרות, יב"ג, 10, 18 באוקטובר 1947.
59. הפרוטוקול נשמר באצ"מ, ומצוי באב"ג, פרוטוקולים, מפא"י, מועצות.
60. ראה למשל דברי זלמן אהרונוביץ (ארן) במזכירות מפא"י, באוקטובר 1947, אמ"ע.
61. ראה בעניין זה מסקנותיו של ג' כהן, לעיל הערה 31 ובמיוחד בעמ' 148, לפיו – הפרשנות שניתנה בזמנו לדברי הנציב העליון במסיבת העיתונאים ב-9 באוקטובר היתה שגויה.
62. על שיחתו עם הנציב ב-2 באוקטובר דיווח בן-גוריון: 'בפעם הראשונה שמעתי איזה טון שהיה בשיחות עם ווקופ'. פרוטוקול הנה"ס, 12 באוקטובר 1947.
63. בישיבת ועד הביטחון, ב-20 בנובמבר 1947. אב"ג, תיק נושא: ועד הביטחון.
64. שם, שם.
65. שם, שם.
66. בישיבת הנהלת הסוכנות, ב-23 בנובמבר. בן-גוריון מסר על כך לוועד הביטחון ב-20 בנובמבר.
67. ראה למשל דיון בהנהלת הסוכנות ב-23 בנובמבר.
68. בן-גוריון סיפר בהנהלת הסוכנות ב-12 באוקטובר, כי אמר לנציב בפגישתם עשרה ימים לפני כן: 'היינו רוצים שתהיה יציאה בכבוד'.
69. שם, וכן בישיבת ועד הביטחון ב-27 בנובמבר.
70. אב"ג, התכתבות.
71. סת"ה, ג(2), עמ' 1520, 1527.
72. פרק זמן של שנתיים צוין בפגישה הראשונה של צוות הפיקוד העליון ב-4 ביוני. כך גם בהוראותיו למפקדת 'ההגנה' ב-18 ביוני (ראה הערה 16 לעיל), אולם נמחק לאחר זמן, כאשר המסמך הערוך פורסם בקובץ כהילתם ישראל, תל-אביב תש"י, עמ' 13-18. ד"ר אלחנן אורן הוא שהפנה תשומת לבי למחיקה.